

Peirce ve Wittgenstein'in Anlama Yönelik Yaklaşımlarının Bir Karşılaştırması

A Comparison Of Peirce And Wittgenstein's Approaches To Meaning

Kürşat Maral

Özet

Doğa bilimlerinde meydana gelen gelişmeler, felsefede yöntemin yeniden sorgulanmasına neden olmuş, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Hegelci idealist felsefeye gelen eleştirilerle birlikte felsefede doğru yöntemin ne olması gerektiğine yönelik birtakım tartışmalar ve bu tartışmalar ekseninde yeni felsefi akımlar ortaya çıkmıştır. Bu ekollerden ilki, Peirce'ün kurduğu pragmatizmdir; buna göre felsefe artık idealizmden uzaklaşmalı, anlamı pratikte aramalıdır. Yani bir kavramın ya da sözcüğün anlamı, onun pratik sonuçlarında yatar; yerine göre anlam ya fayda sağlar ya da işimize yaramaz. Örneğin fizik dersine giren bir öğrenci için, tarot falı gibi sahte bilim alanlarının kavramları hiçbir şekilde fayda sağlamaz; dolayısıyla o bağlamda bu bilgileri bilmek bizim için bir anlam

Abstract

Developments in the natural sciences led to a re-questioning of method in philosophy, and especially in the second half of the 19th century, with the criticism of Hegelian idealist philosophy, a number of debates on what the correct method in philosophy should be and new philosophical movements emerged on the axis of these debates. The first of these schools is pragmatism, founded by Peirce, according to which philosophy should move away from idealism and seek meaning in practice. In other words, the meaning of a concept or a word lies in its practical consequences; it is either useful or useless, depending on the situation. For example, for a student in a physics class, the concepts of pseudo-sciences such as tarot reading are of no use whatsoever; therefore, in that context, knowing this informa-

✉ Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü (kursatmaral9@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-9641-6072.

ifade etmez. Nihayetinde bilimsel bir felsefe yapabilmek için, filozofun kavramları pragmatik soruşturmaya tabi tutması, gözden geçirmesi ve bu şekilde kullanması gerekir. 20. yüzyılın en önemli filozoflarından biri kabul edilen Ludwig Wittgenstein'in, dil felsefesine çeşitli katkıları olmuştur. Hatta onun, dil felsefesinde iki farklı ekolü başlatan isim olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır O, ilk döneminde, doğrulamacı yaklaşım temelinde betimsel bir anlam kuramını savunurken, ikinci dönemine ait dilin oyun kuramında tıpkı Peirce gibi anlamı pratiğe indirgemiş ve anlamın kullanımında olduğunu söylemiştir. Buna göre bir kavram, kullanıldığı bağlama göre anlam kazanır. Wittgenstein, bu açıklamasını, "dil oyunları" kuramı üzerinden ortaya koyar ve her dil oyununun bir yaşam biçimi bağlamında ortaya çıktığını söyler. İşte bu makalede her iki filozofun anlam görüşleri ele alınacak ve benzer yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Dil oyunu, Metafizik, Pragmatizm, Pragmatik ilke, Yaşam biçimi.

tion is meaningless for us. Ultimately, in order to do a scientific philosophy, the philosopher needs to subject concepts to pragmatic investigation, revise them and use them in this way. Ludwig Wittgenstein, one of the 20th century's most important philosophers and one of the pioneers of analytic philosophy, made various contributions to the philosophy of language; in fact, he was the pioneer of two different approaches in the philosophy of language, which can be expressed as verificationist and language games. In his first period, he defended a descriptive theory of meaning on the basis of the verificationist approach, whereas in his second period, in the game theory of language, like Peirce, he reduced meaning to practice and said that meaning is in use. Accordingly, a concept acquires meaning according to the context in which it is used. Wittgenstein puts forward this explanation through his theory of "language games" and says that every language game emerges in the context of a way of life. In this article, both philosophers' views on meaning will be discussed and their similar aspects will be tried to be revealed.

Keywords: Meaning, Language game, Metaphysics, Pragmatism, Pragmatic principle, Way of life.

Giriş

William James, birkaç yıl önce dağlarda kamp yapmaktan dönerken, ateşli bir metafizik tartışma içine düştüğünü söyler (2018, s.59). Tartışma, ağacın etrafında dönen bir sincapla alakalıdır; aynı anda ağacın karşı tarafında da bir insanın bulunduğu farz edilir, bu insan aynı anda hareket edip ağacın etrafında dönerek sincabı görmeye çalışır. Buradan çıkan metafizik sorun, insanın sincabın etrafında dönüp dönmediği üzerinedir. James, üzerine saatlerce tartışılan bu metafizik sorunun çözümünün aslında çok basit olduğunu söyler. Ona göre, öncelikle yapılması gereken şey, “etrafında dönmekten” pragmatik olarak ne anladığımızdır; yani öncelikle kavramların kullanımında uyuşum gerekmektedir (James, 2018, s.60). Önemsiz gibi görünen bu anekdot, aslında bu makalede ele alacağımız filozoflardan ilki olan Charles Peirce’ün kurucusu olduğu pragmatizm için iyi bir örnek teşkil etmektedir.

17, 18 ve 19. yüzyıllarda özellikle doğa bilimlerinde meydana gelen gelişmelerle birlikte, felsefenin meşruluğu tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle 18. yüzyıl filozoflarından Hume ve Kant’ın metafizik eleştirisi, felsefenin yönteminin ne olması gerektiği yönünde çalışmaları hızlandırmıştır. Bu açıdan, Peirce’ün ve Wittgenstein’in aslında 19. yüzyılın ikinci yarısında Hume ve Kant’tan köken alan metafizik eleştirisi sonucu doğan iki akımın önemli temsilcilerinden olduğu söylenebilir. Peirce, modern yöntemlerin, modern doğa bilimini yarattığını görmüş ve içinde bulunduğu dönemi bir “yöntemler çağı” olarak niteleyerek felsefenin de böyle bir yöntem geliştirme zaruryeti olduğunu söylemiştir (Peirce, 1958, ö.7.61).¹ Bu bağlamda o, felsefenin artık genel geçer hakikatleri aramak, metafizik konularla uğraşmak, kavramları gerçeklikten kopuk bir biçimde ele almak yerine ayaklarını nesnel zemine basması gerektiğini ileri sürmüştür. Böylesi bir felsefe de ancak işe yararlılığa odaklanan pragmatik felsefeyle olabilir. Peirce’ün önerisi, kavramları soyut olarak ele almaktan ziyade, onların anlamlarını pratikteki kullanımlarına göre

¹ Burada önerme numarası olarak verilmiştir.

belirlemektir; felsefe bu yolla bilimsel bir nitelik kazanarak ilerleme kaydedebilir (Çelik, 2018, s.28).

20. yüzyılın en önemli filozoflarından biri kabul edilen Ludwig Wittgenstein, dil felsefesine çeşitli katkıları olmuştur; hatta dil felsefesinde iki farklı ekolü başlatan isim olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. *Tractatus-Logico Philosophicus*² adlı eseri, doğrulamacı bir temelde dilin betimsel yönünü ön plana çıkarıp dilin ve dünyanın aynı mantıksal yapıyı paylaştıklarını ve dolayısıyla dilin dünyayı betimlediğini söyleyerek mantıkçı pozitivistlere temel oluştururken; ikinci dönem eserleri *Felsefî Soruşturmalar*³ dilin kullanım boyutunu incelemiştir. Bu bağlamda, Wittgenstein'in felsefî görüşleri, yaşamının iki farklı döneminde farklı bir perspektif sunmakta ve çağında var olan zıt düşünce akımlarına temel oluşturmaktadır. Wittgenstein'in düşünceleri, zamanla değişmiştir, dolayısıyla her iki dönem arasında onun anlama yönelik tutumu da değişime tabi olmuştur. İlk döneminde bir tümcenin anlamlı olması için, dünyada bir olguyu resmetmesi gerekiyorken, ikinci döneminde anlam pratiğe indirgenir; daha doğrusu anlam artık kullanımdır, bir sözcük, pratikte nasıl kullanılıyorsa, ona anlamını veren şey budur. Bu makalede, yukarıda kısa bir özetini vermeye çalıştığımız farklı ekolden iki filozofun görüşleri ele alınacak ve nihayetinde ikisinin benzer yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi

Peirce'ün pragmatizmi her şeyden önce bilimsel bir araştırma yöntemi açıklaması olma amacı gütmektedir (Çelik, 2018, s.36). Bu bağlamda felsefenin de bilimler gibi sağlam ve bilimsel temeller üzerine oturtulması gerekir. Genel itibariyle felsefe tarihi incelendiğinde felsefenin metafizik yönleri kolaylıkla görülebilir; dönem itibariyle baktığımızda ise Ameri-

² Bundan sonraki bahsedişlerde *TLP* kısaltması kullanılacaktır.

³ Bundan sonraki bahsedişlerde *FS* kısaltması ya da kısaca *Soruşturmalar* adı kullanılacaktır; bununla birlikte *FS*'de dahil olmak üzere Wittgenstein'in eserlerine verilecek referanslar klasik APA stilinde değil, kitap adının kısaltması ve önerme numarası şeklinde verilecektir. Örn. (*TLP*, ö.3,01, *FS*, ö.4).

ka'da Peirce'ün yaşadığı dönemde Hegelciliğin hâkim olduğu söylenebilir. Peirce gibi bazı filozoflar bu yaklaşıma karşı çıkararak yeni bir felsefe yapma tarzı ortaya koymaya çalışmışlardır ve bunun sonucu olarak pragmatizm akımı ortaya çıkmıştır. Peirce'e göre pragmatizm bir metafizik öğreti ya da şeylerin doğruluklarını belirlemeye yönelik bir çaba değildir; o, sözcüklerin anlamlarını öğrenmeye yönelik bir metottur ve metafizik kavramlara uygulandığında en büyük faydayı sağlar (Peirce, 1960, ö.2.400; 6.480).⁴ Bu yönüyle pragmatizm metafiziği etkisiz kılmak isteyen yenilikçi ve pratiğe dönük bir yöntemdir; bununla birlikte Peirce için onun özünde bir anlam kuramı olduğunu da belirtmek gerekir. O yaklaşımını Descartes'ın açıklık ve seçiklik kavramlarına yönelik analizlerinden ve yine Descartes kaynaklı düalist epistemolojinin eleştirisinden hareketle ortaya koyar. Onun yaklaşımını yalın bir biçimde görebilmek için, öncelikle felsefesinde merkezi bir yer verdiği pragmatik ilkeyi kavramak gerekir.

1.1. Pragmatik İlke

Pragmatik ilke, anlam teorisini önceler ve işe yararlılığı ön plana çıkarır. Bu açıdan pragmatik anlam, eylemle, işle, uygulamayla ilişkili olan anlamdır ve bu türden bir anlam öncelikle kavramlarımızda açıklığın sağlanmasıyla ortaya çıkabilir (Çelik, 2018, s.29). Bu bağlamda öncelikle açıklık ve seçiklik kavramları ele alınmalıdır ve Peirce, bu konudaki görüşlerine, Descartes eleştirisiyle başlar. Peirce, şimdiye kadar açık bir kavramın karşılaştığımız anda ne olduğunu tanıdığımız ve böylece kendisiyle ilgili hiçbir yanılsıza düşmeyeceğimiz kavram olarak tanımlandığını; şayet burada bir başarısızlık olduysa, “açıklık” kavramının kendisinin açık olmadığını söyler (Peirce, 2018, s.63). Açıklık kavramı, farklı kişiler için farklı anlamlara gelebilir. Bu sebeple Descartes bu kavramı desteklemek

⁴ Verilen alıntı, Peirce'ün yapıtlarının toplandığı *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* adlı kitaplar dizisinden yapılmıştır. Alıntı sayfa numarasına göre değil, cilt ve paragraf numarasına göre yapılmıştır. Buna göre 2 ve 6, 2. ve 6. ciltten alındığını 400 ve 480'de paragraf numaralarını belirtir. Bundan sonra bu eserlerden yapılacak alıntılar (**C.P.: Collected Papers**) şeklinde yapılacaktır.

amacıyla seçiklik kavramını ortaya atar. Seçik bir kavram, açık olmayan hiçbir şey içermeyen bir kavramdır; kavramın tanımında her ne varsa onu anlatır ve kavramın soyut terimlerle tam bir tanımı verildiğinde o kavram seçik olarak anlaşılmış olur (Peirce, 2018, s.64). Peirce'e göre bu iki kavram da soyut bir biçimde açıklandığı için gerçeklikle ya da olgusallıkla ilişkisini kurmak neredeyse imkansızdır; hatta bir kavram her ne kadar açık gibi görünse de açık olmayabilir. Bu sebeple araştırmaya konu olan bu kavramların öncelikle geleneksel tanımlarının bir kenara bırakılmaları gerekmektedir; bununla birlikte çağın gelişmelerine uygun ve ona ayak uyduran yeni bir düşünme ve araştırma biçiminin ortaya konulması gerekir. İşte "pragmatik ilke" bu noktada ön plana çıkar.

Bir önermenin doğru ya da yanlış olduğunu bilmek için, öncelikle o şeyin anlamını bilmek gerekir (Almeder, 1979, s.1). Bu sebeple Peirce 1878'de ortaya attığı pragmatik ilke ya da maksimle bir anlam teorisi geliştirmeye çalışmıştır. Pragmatik ilke ya da maksim, bir kavramın anlamını, o kavramın nesnesinin sahip olduğu pratik sonuçlarla açıklar. Filozoflar, tarih boyunca kavramların bu yönünü göz ardı ettikleri için, hakikat arayışı ve anlam bulma çabaları, bu bağlamda boşuna bir uğraşa dönüşmüştür. Bu noktada, Peirce, pragmatizmi tamamen yeni bir düşünme, iletişim ve davranış yöntemi olarak tanımlar. Bununla birlikte Peirce'ün yöntemi her türlü metafizik anlayışa karşı çıkarak içinde bulunduğu toplumun koşul ve ihtiyaçlarına uygun bir metodoloji halini alır; çünkü bu yöntemle göre evrensel genel geçer doğruluklardan söz etmek mümkün değildir ve her çağda farklı doğrular gündeme gelebilir. Bu tanım, pragmatizmi, yüksek soyutlamalardan ve metafizik ifadelerden uzaklaştırarak, onu içinde yaşanan çağa daha yakın hale getirir. Peirce için pragmatizm, her şeyden önce problem çözmekten ziyade düşünceleri netleştirmeyi amaçlar (Peirce, 1998, s.400). İnönü, Peirce'ün pragmatik kurala yönelik yedi tanım verdiğini söyler; sırasıyla bu tanımları verirsek:

...ilk tanım şöyledir: Kavramımızın nesnesinin pratik yönleri olabilen hangi etkilere sahip olduğunu kavradığımızı düşünün. O zaman, bu etkileri kavrayışımız nesne kavramımızın tümüdür. İkinci tanım aynı kuralı biraz daha

değişik şekilde ifade eder: Zihinsel bir kavramın anlamını belirlemek için, o kavramın doğruluğundan hangi pratik sonuçların zorunlu bir şekilde çıkabileceği düşünülmelidir ve bu sonuçların toplamı kavramın tüm anlamını meydana getirecektir. Üçüncü tanım kuralı dilbilgisine dayanarak ifade eder: pragmatizm, haber kipindeki bir cümlede ifade edilebilen her teorik yargının, eğer herhangi bir anlamı var ise tek anlamının, ikinci bölümü emir kipinde olan bir şart cümlesi olarak ifade edilebilen, onun yerini tutan pratik bir kuralı zorlama eğiliminde yattığı, düşüncenin karmaşık bir formu olduğu ilkesidir. Dördüncü tanım kuralı biraz dolambaçlı bir şekilde deneyime dayanarak ifade eder: zihinsel bir kavram hükmünün toplam anlamı öyle bir ifadede bulunur ki tüm belli çeşit kavranabilir durumlarda hükmün öznesi belirli bir şekilde davranacaktır, yani, belli deneyim durumlarında ifade doğru olacaktır. Beşinci tanım kuralı anlama dayanarak ifade eder: herhangi bu sembolün tüm zihinsel anlamı, tüm olası farklı koşul ve isteklere bağlı olarak, sembolün kabulünü takip eden rasyonel davranışın tüm şekillerinin toplamından ibarettir. Altıncı tanım: zihnin herhangi bir ürününün gerçek anlamı, herhangi ve her kavranabilir durumda pratik davranışa ki bu çeşit davranışın nihai sınıra taşınmış etki tarafından yönetildiği varsayılır, hangi tek karan bildireceğinde yatar. Yedinci ve son tanım, deneme sonucu ortaya çıkmayan hiçbir şey açıkça davranış üzerinde hiçbir doğrudan etkiye sahip olmadığından, bir kavramın kabul veya reddedilişinin ima edebileceği tüm kavranabilir deneme olguları kesin olarak tanımlanabilirlerse o zaman kavramın tam tanımı elde edilecektir ve kavramın içinde kesinlikle daha-fazla bir şey yoktur (Peirce'den aktaran İnönü, 2008, s.34).⁵

Makalemiz açısından takip edeceğimiz, bize en uygun tanım ikinci tanımdır; buna göre zihinsel bir kavramın anlamını belirlemek için o kavramın doğruluğundan hangi pratik sonuçların çıktığını saptamak gerekir, bu sonuçların toplamı da aslında bize kavramın anlamını verir. Aynı zamanda pragmatizm bir metafizik öğretisi olmaktan çok sözcüklerin ve soyut kavramların anlamını belirlemek ve öğrenmek için bir metottur ve bu bağlamda onun genel anlamıyla bir anlam kriteri ya da anlamı belirlememize

⁵ Bahsi geçen tanımları Peirce, farklı eserlerinde vermiştir; İnönü ise bu tanımları toparlayıp düzenli bir şekilde ele aldığı için, olduğu gibi aktarmak konunun anlaşılması açısından daha iyi olacaktır.

yardımcı bir yöntem olduğu söylenebilir. Buna göre pratik davranımlara sahip etkileri ele aldığımızda sahip olduğumuz kavramın nesnesini anlamış oluruz; bunun sonucunda da etkilerin bizdeki kavramı, nesneyle alakalı kavramlarımızın bütünüdür (Peirce, 2018, s.75). Örneğin bir şeyin sert ya da yumuşak olduğunu söylediğimizde, onun anlaşılabilir etkilerini göz önünde bulundurmamız gerekir. Bu bağlamda önümüzdeki nesneyi test etmediğimiz, yani deneyimlemediğimiz sürece onun sert ya da yumuşak olduğuna dair önermemiz doğrulanamaz; dolayısıyla nesnenin bu konuda bilgisine de sahip olunamaz (Peirce, 2018, s.76-77).

Peirce için artık anlamı belirlemek için soyut metafizik kavramlara başvurmak yerine, nesnenin duyumsanabilir, yani deneyime dayalı etkileri göz önüne alınmalıdır. Buradan hareketle de aslında geleneksel metafiziğin neredeyse tüm kavramlarının anlamsız veya saçma olduğunu söylemek mümkündür. Örneklendirecek olursak, geleneksel metafiziğin kavramları olan idea, töz, monad, Geist, Dasein gibi kavramların empirik dünyada bir karşılığı olmadığı için, aynı zamanda gerek pratikte gerekse de felsefe yaparken bize herhangi bir fayda sağlamadıkları için terkedilmeleri gerekir. Buradan hareketle, Peirce'ün doğrulama koşulunun da burada olduğu söylenebilir. Fakat burada belirtmek gerekir ki, Peirce, kavram ve adların anlamlarından ziyade tümce ve önermelerin anlamlarıyla ilgilenir. Bunun da birbiriyle bağlantılı iki sebebi vardır. İlk olarak Peirce genel anlamda anlamın kullanım olduğunu, anlamın deneyim içerisinde ortaya çıktığını söyler; bu bağlamda her deneyim aslında bir olgudur, olgular ise tümce olarak dile getirilebilir; bu sebeple adın ya da kavramın anlamı, tümce içerisinde kullanımı bağlamında açığa çıkar. Örnek olarak “vezir” kavramı ele alınabilir. Tek başına bu kavrama baktığımızda, birçok anlamının olduğu görülecektir; bu kavramla bir devlette bakanlık, valilik gibi yüksek görevlerde bulunan kimseler kastedilebileceği gibi, satrançta en önemli ikinci taş da kastedilmiş olabilir. Görüleceği üzere kavram kendi başına ele alındığında anlamı muğlak kalmaktadır. Oysa “Osmanlı’da vezirler, padişahın sonra en yetkili kişilerdir.” ya da “Vezir, sağ sol, aşağı yukarı ve çapraz yönlerde hareket edebilir.” dediğimde, kavramın kullanım bağlamında an-

lamı da ortaya çıkar. İkinci olarak, bir kavramın ya da adın yalın bir şekilde doğrulanması ya da yanlışlanması mümkün değildir; doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olan şeyler yalnızca tümcelerdir, Peirce’ün pragmatik ilkesi ya da maksimi aynı zamanda bir doğrulama teorisi olduğundan dolayı onun anlamı tümce ve önerme düzeyinde ele alması pek de mantıksız değildir (Peirce, *CP*, ö.5. 553).

Bunlara ek olarak anlam, kişiden ve kişilerden bağımsız değildir; o, gösterge, nesne ve yorumlayıcı özne olarak üçlü bir yapıdan meydana gelir (Peirce, *CP*, ö.5. 395-6). Daha açık bir ifadeyle her ne kadar nesne kendi başına var olan bir şey olsa da onun anlamı, kullanıldığı bağlama göre belirlenir. Yani, anlamı belirlemede öznenin rolü yadsınmaz; tabii bu belirleme süreci, tam olarak bir belirleme de değildir. Çünkü Peirce için anlam açık uçludur; başka bir deyişle anlamı tüm yönleriyle bilmek pek de mümkün değildir; bunun mümkün olabilmesi nesneyi tüm yönleriyle bilmeyi gerektirdiğinden ve de bu pek mümkün olmadığından anlam her seferinde eksik kalacaktır.⁶

Peirce, pragmatik maksimle her ne kadar bilimsel yöneme uygun ve doğrulanabilir önermeleri belirleyip bunun dışında kalanları elese de doğrulanamayan tüm önermeleri dışarıda bırakmaz. Bir başka bir deyişle Peirce açısından doğrulanıp yanlışlanamayan ama anlamlı olan tümcelerin olduğu söylenebilir (Peirce, *CP*, ö. 5. 480). Buna örnek olarak emir kipleri verilebilir; bir usta çırağına “Bana çivi getir!” şeklinde emir verdiğinde, bu emir tümcesinin doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olmadığı hemen göze çarpar; ama buna rağmen çırak ustasını anlayarak istediği şeyi ona getirir. Buradan da görüleceği üzere Peirce için bir tümcenin anlamlı olması, onun doğrulanabilir olmasına bağlı değildir.

Öyle görünüyor ki, Peirce’ün pragmatizmi, içinde bulunduğu felsefi koşullar bağlamında metafizik karşıtı felsefe olarak ortaya çıkmış, bu bağlamda o geleneksel felsefe eleştirisi yaparak yeni bir yöntem geliştirmeye

6 Örneğin “Tüm kuğular beyazdır” gibi tümel bir önerme ele alınırsa, her ne kadar bağlamı içinde “kuğu” kavramının anlamını bilsek de tüm kuğuları deneyimlememiz mümkün olmadığı için anlam her seferinde eksik kalır ve tamamlanamaz.

çalışmıştır. Bu yöntemin temel amacı, felsefeye bilimsel nitelik kazandırmak ve kavram ve nesnelerin adlarının kullanımını empirik temellere geri döndürmektir; bu sebeple de aslında Peirce anlamın kullanım olduğunu, gerek ad olsun gerekse kavram olsun bir bağlam içinde kullanıldığını ve bu bağlam sayesinde bir anlama sahip olduğunu söyler. Peirce'ün bu düşünceleri ise analitik felsefenin önemli bir temsilcisi olarak kabul edilen Wittgenstein'la, özellikle de onun ikinci dönemiyle benzer karakterlere sahiptir; bu benzer karakterleri saptamak ve nerelerde ayrılığa düştüklerini göstermek amacıyla, Wittgenstein'ın ikinci dönem felsefesini de ele almamız gerekir.

2. Resim Kuramından Dil Oyunlarına: Soruşturmalar'da Anlam Kuramı

Wittgenstein'ın *Tractatus Logico Philosophicus*'da otaya koyduğu düşünce sistemi, uzun vadede onu tatmin etmemeye başlamıştır (Hintikka, 2015, s.45). Bu tatminsizlik, özellikle Cambridge'e döndüğünde yazdıklarında kendini açığa vurmaktadır. O, *TLP*'de dilin ve dünyanın bir mantığının olduğunu ve her ikisinin de mantık yoluyla kurulduğunu, bu sebeple de dilin dünyayı resmettiğini, dünya da olguların toplamı olduğu için dilin olguları resmettiğini, bunun dışında kalan her şeyin anlamsız olduğunu söyler (*TLP*, ö.1, 1.1, 2.1, 2.16). Daha sonra Wittgenstein bu yaklaşım dilin yalnızca tek bir yönüne odaklanmasından dolayı, ikinci döneminde odağını gündelik dile çevirmiştir.⁷

Soruşturmalar Wittgenstein'ın Augustinus'un *İtirafı*'da dilin öğrenimine yönelik verdiği anekdotun alıntısıyla başlar; buna göre dildeki sözcükler nesnelere adlandırır, dolayısıyla dildeki her sözcüğün dünyada bir karşılığı vardır (*FS*, ö.1). Hatırlanırsa, Frege'yle başlayarak Wittgens-

⁷ Rivayete göre Wittgenstein sohbetlerinin birinde bir önermeyle tarif ettiği şeyin aynı mantıksal forma sahip olmak zorunda olduğu konusunda ısrar etmiştir; onun bu fikrini duyan Pierre Sraffa parmak uçlarıyla çenesine dokunarak Napolililer arasında hakaret anlamına gelen bu hareketi yapar ve Wittgenstein'a bu hareketin mantıksal formunu sorar, Wittgenstein ise bu durum karşısında kuramının yetersizliğinin farkına varır (Monk, 2005, s. 377).

tein’la doruk noktasına ulaşan ilk kuşak dil felsefeleri de aslında tam olarak bu türdendir. Bu kuramların ortak özellikleri, dil ile dünya arasında doğrudan bir ilişki kurarak, dünyadaki her nesnenin dilde bir sözcükle imlendiğini söylemeleridir; bu sebeple dilde olmayan dünyada, dünyada olmayan ise dilde yoktur; olmayan şey üzerinde herhangi bir şey söylenemez. Toparlarsak, Wittgenstein’in ikinci döneminde, kendi kuramı da dahil olmak üzere, eleştirdiği kuramlar, aslında hayattan kopuk, dilin kullanımını göz ardı eden, dili adeta pürüzsüzleştiren ve idealleştiren kuramlardır ki bu türden kuramların kullanımda olan dille ilişkisi yoktur. Wittgenstein’a göre her ne kadar dilin öğrenim süreci bu şekilde başlasa da dilin tamamı bundan ibaret değildir; kendi deyişiyle dilin bu türden kullanımı en ilkel kullanımıdır (*FS*, ö.4). Dil, bu şekilde sınırlandırılmayacak kadar geniş bir alana sahiptir. Örneğin bir usta ve çırağı arasındaki ilişki incelendiğinde, usta çoğu zaman “plaka, tahta” gibi tekil sözcükler kullanır; çırak ise bu tek başına kelimeler kendisine bir emir veriyormuşçasına ustanın isteklerine uygun malzemeyi ona getirir (*FS*, ö.2). Dilin betimsel kullanımı olduğu gibi bu türden kullanımları da vardır ki burada verdiğimiz örnekte açığa çıkan şey basit bir “dil oyunu”dur; dil ve dilin içiçe örülü olduğu etkinlikler bütününe Wittgenstein “dil oyunu” adını verir (*FS*, ö.7).⁸ Sözcükler Wittgenstein için aletlere benzer; alet çantasında çeşitli aletler olması ve bu aletlerin birçok işlevi olması gibi sözcüklerin de birçok işlevi vardır (*FS*, ö.11). Örneğin “yüz” sözcüğü belirli bağlamda insan ya da hayvan yüzünü kastederken, bir depoda sayıyı kastedebilir; bundan dolayıdır ki bir sözcüğün anlamı ya da gönderimi onun kullanıldığı bağlama göre değişir. Yani dil oyunlarının pratik bir yönü olduğunu

⁸ Her ne kadar burada Wittgenstein tanım vermiş gibi görünse de bunun özcü bir tanım olduğunu söylemek pek de mümkün değildir; çünkü Wittgenstein özcü tanımlamalara karşı çıkar, dil oyunlarının doğal bir sınırı yoktur; sınırı olmayan şeyi de tanımlamak pek de mümkün değildir (Zabeeh’ten aktaran Tepe, 2019, s.102). Fakat burada bir konuya dikkat çekmekte yarar vardır; dil oyunlarının sınır olmadığını söylerken aslında kastettiğimiz şey, genel anlamda dil oyunlarıdır; özel olarak dil oyunları ise sınıra sahiptir. Nasıl ki satranç oynarken kullandığımız kurallar dama için geçerli değilse, bir dil oyununun kavramları da diğer dil oyunu için geçişebilir.

söylemek mümkündür. Wittgenstein'in deyişiyile söyleyecek olursak dil oyunları etkinlik ve yaşam biçiminin bir parçasıdır (*FS*, ö.23).

Soruşturmalar'da dil oyunları bağlamında özellikle vurgu yapılan konu, anlam ve anlama konusudur. Bir sözcüğün anlamı, onun dildeki kullanımınıdır (*FS*, ö.43); bu bağlamda aslında *Mavi Kitap*'ın başında sorulan "Bir sözcüğün anlamı nedir?" sorusuna da yanıt verilmiş olur (Wittgenstein, 2019, s.27). Fakat belirtmek gerekir ki *Soruşturmalar*'da, *TLP*'deki gibi sistematik bir anlam kuramı karşımıza çıkmamaktadır; *Soruşturmalar*'daki anlam kuramı daha geniş çaplıdır (Grayling, 2008, s.110). Çünkü sözcük ve cümlelerin birçok işlevi, amaçları, görevleri vardır; buna bir de dil oyunlarının çeşitliliği eklenince karşımıza geniş çaplı bir anlam kuramı çıkar. Wittgenstein'a göre bir sözü, bir sözcüğü anlamak demek, onun nasıl kullanıldığını bilmek demektir (*FS*, ö.10). Bundan dolayıdır ki Wittgenstein, anlam ve kural izleme arasında bağıntı kurar. Bu durumu satranç öğrenme süreciyle örneklendirmek mümkündür. Satranç öğrenen birine "Bu attır.", "Bu fildir." gibi tümceler kurarak tanımlamalar yapmak, onun oyunu öğrenmesi, oyunu "anlaması" için yeterli değildir; bundan başka şeylere ihtiyaç vardır. Bu sebeple kişinin taşların işlevlerini ve oyunun kurallarını öğrenmesi gerekir. Aslında bu öğrenme süreci, taşların, dil oyunları bağlamında da sözcüklerin, pratikte nasıl kullanıldığını öğrenmektir ki bu bağlamda bir şeyi anlamak için, yani dil oyununu oynayabilmek için onun kurallarını bilmemiz gerekir; nasıl ki aletleri kullanmayı, onların işlevlerini öğreniyorsak, tümceleri de aletler gibi düşünmemiz gerekir; onların anlamları kullanımlarıdır (*FS*, ö.421). Fakat bu saptama özellikle felsefe gibi disiplinlerde göz ardı edilen ya da gözden kaçırılan bir nokta olmuştur. Çünkü felsefe sorunları, genellikle bu yüzden meydana çıkar. Wittgenstein'a göre felsefe sorunları sözcüklerin dil oyunları dışında, yalıtılarak ve pratikten koparılıp ele alınmasından kaynaklanır, felsefe, dilin kullanımına hiçbir şekilde el sürmemelidir (*FS*, ö.124). Felsefenin görevi yeni açıklamalar yapmak değil her şeyi olduğu gibi ortaya koymaktır, her şey açık olarak ortada olduğunda açıklanacak bir şey de kalmaz (*FS*, ö.126). Felsefenin açıklama yapması pekâlâ mümkündür; fakat bu türden bir fel-

sefe “betimsel felsefe” olur. Wittgenstein bu türden bir felsefenin de kendisinin dil oyunu olduğunu söyler -çünkü dil oyunlarının dışına çıkılamaz ve onların dışında bir şey yoktur- ve bu türden felsefe yapma tarzını da eleştirir (Tepe, 2019, s.105). Wittgenstein, filozofların bağlamlarından kopardığı sözcükleri gündelik kullarımlarına geri döndürmeye çalışır; genel olarak da felsefenin görevinin bu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Öyle anlaşılıyor ki, Wittgenstein’ın ikinci döneminde iki kavramın ön plana çıktığı söylenebilir: “dil oyunları” ve “yaşam biçimleri”. Her dil oyunu bir yaşam biçimi çerçevesinde oynandığı için, bu iki kavramın birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Dil oyunları ve yaşam biçimleri, ulaşabileceğimiz son noktadır; onların ardında bir şey yoktur, hatta arkalarında bir şey aramak da saçmadır. Dil, kurallara göre oynanan, toplumsal bir olgudur, bu sebeple o uyuşumsaldır (Tepe, 2019, s.107). Bir sözcüğün anlamı, onun kullanımındadır.

Sonuç

Yukarıdaki çözümlemeden de anlaşılacağı gibi, Wittgenstein’ın dil oyunları teorisi ile Peirce’ün semiyotik/göstergebilimsel kuramı kimi açılardan oldukça benzerlik gösterir. Her iki yaklaşımda da anlamın bağlamsallığı, yani pratikteki kullanımı ön plana çıkar ve bağlam değiştiğinde anlam da değişir. Peirce’ün pragmatik felsefesinde dil ve anlam ilişkisi dinamikdir; coğrafi, tarihsel ve dini yapılar dil ve anlamı etkiler; dolayısıyla burada normal karşılanan bir kelime, başka bir kültürün içinde hakaret olarak kabul edilebilir. Wittgenstein bunu açıklamak için ‘dil oyunları’ kavramını kullanırken, Peirce bu durumu ‘gösterge oyunu’ veya ‘semiyotik akış’ terimleriyle açıklar. Her iki filozofa göre de zaman, mekân ve bağlam dışındaki mutlak bir hakikat ve anlam bulunmamaktadır. Wittgenstein’a göre dil, her bağlamda bir oyun olarak işlev görür. Bir dilin anlaşılabilmesi için, o dilin ait olduğu bağlamı, koşulları ve içinde gerçekleşen oyunu göz önünde bulundurmamız gerekir. Bir dil oyunundaki kurallar veya jargon, başka bir dil oyununda geçerli olmayabilir, aynı zamanda dil oyununun yanlış kullanımı söz konusu olduğunda iletişim de ortadan kalkar. Örneğin bir

oto sanayide usta ve çırak arasında iletimi sağlayan Őey, ortaklaŐa oynadıkları dil oyunudur; bunun yerine satranç dil oyununun burada oynandığını varsaydığımızda hem iletiŐim hem karŐılıklı anlaŐma hem de pratik fayda ortadan kalkar ki, bu dűŐünceler aslında Peirce'ün kavramlara yönelik saptamalarıyla neredeyse birebir örtűŐür niteliktedir. Çünkü Peirce'e göre de ormanda kaybolan biri için nasıl ki Yađmur Ormanları'nın özelliklerini bilmek bir iŐe yaramayacaksa, oto sanayide satranç dil oyununa hâkim olmak bir iŐe yaramayacaktır, kavramların anlamı ve pratikte bize sağladıkları fayda bağlamına göre farklılık gösterir.

Wittgenstein'a göre, her oyunun kendine özgü kuralları vardır. Oyndaki bütünselliği ve anlamlılığı göz önüne alarak, Wittgenstein oyun ile dil arasında benzerlikler kurar ve oyunu dile benzetir. Her oyun kendi içinde anlamlıdır, aynı Şekilde her konuŐma da kendi bağlamında anlamlıdır. Bu perspektiften bakıldığında, yaŐamın temelde bir oyun olduğunu söylemek mümkündür. Dil ile oyun, oyun ile yaşam arasında benzerlikler bulunmaktadır. Wittgenstein, oyun kuramında birçok konuyu belirsiz bırakır; çünkü tanımlama arttıkça yaŐamın veya dilin esnekliği ortadan kalkacaktır. Wittgenstein, yaŐamın ve dilin gerçekliğini dikkate alarak, teorik soyutlamalardan kaçınmıŐ ve pratiğin canlılığını korumuŐtur. Wittgenstein, pratik deneyimlerin canlılığına odaklanmış ve salt teorik soyutlamalar yapmaktan kaçınmıŐtur. Benzer Şekilde Peirce de yaŐamın dinamiğini ve pratik hayatı ön plana çıkarmıŐ, metafizik ilkelerden hem kendi kaçınmaya çalıŐmıŐ hem de filozoflara pragmatik yöntemi kullanmayı öğütleyerek onların da kaçınmalarını amaçlamıŐtur. Nihayetinde, her iki filozofun da yaşadığı dönemler farklı olsa da ortaya koydukları felsefi kuramlar, büyük benzerlikler göstermektedir.

Kaynakça

- Almeder, R. (1980). *The Philosophy of Charles S. Peirce*. Oxford: Basil Blackwell.
- Çelik, S. (2018). "Charles Sanders Peirce'ün Pragmatik GörűŐleri ve Bilimsellik Öđesi". *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe* (S. Çelik, Der.). İstanbul: Doruk Yayınları, 21-39.

- Grayling, A. C. (2008). *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein* (M. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Hintikka, J. (2015). *Wittgenstein Üzerine* (F. Osman, Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- İnönü, N. (2008). “Charles Sanders Peirce’ün Pragmatik Felsefesi”. *Felsefe Arkivi* (33). 31-41.
- James, W. (2018). *Pragmatizm* (T. Karataş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Monk, R. (2005). *Wittgenstein: Dâhinin Görevi* (B. Kılınçer ve T. Er, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Peirce, C. S. (1960). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce Volume I and II* (C. Hartshorne and P. Weiss, Ed.). Cambridge: Oxford University Press.
- _____ (1960). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce Volume V and VI* (C. Hartshorne and P. Weiss, Ed.). Cambridge: Oxford University Press.
- _____ (1998). *The Essential Peirce, Selected Philosophical Writings (1893-1913), Volum:2*, Indiana: Indiana University Press.
- _____ (2018). “Kavramlarımızda Açıklık Nasıl Sağlanır?”. *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe* (S. Çelik, Der.). İstanbul: Doruk Yayınları, 39-63.
- Tepe, H. (2019). “Tek Sorun İki Felsefe”. *L. Wittgenstein: Temel Kavram ve Sorunlar* (H. Tepe ve B. Akar, Ed.). Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2016). *Tractatus Logico-Philosophicus* (Oruç Aruoba, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2017). *Felsefi Soruşturmalar* (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2019). *Mavi Kitap- Kahverengi Kitap* (D. Şahiner, Çev.). Ankara: Fol Yayınları.